

Ретроспектива в минуле: українська діаспора та еміграційна література

І. М. Комінярська*

Кременецька обласна гуманітарно-педагогічна академія ім. Т. Г. Шевченка, м. Кременець, Україна

*Corresponding author. E-mail: kominjarska@meta.ua

Paper received 29.01.2016; Accepted for publication 20.01.2016.

Анотація. У статті висвітлено формування української діаспори та центрів еміграційного літературознавства. Автор характеризує чотири хвилі української еміграції, їх хронологічні межі. Проаналізовано чотири періоди української еміграційної літератури. Особливу увагу приділено українській літературі в Канаді.

Ключові слова: ретроспектива, українська діаспора, еміграційна література, чотири хвилі еміграції, Канада.

Постановка проблеми. В умовах глобалізаційних процесів сучасної цивілізації та зміни етнічних ідентичностей проблема формування еміграції у соціально-політичному та історико-літературному осмисленні набуває особливої актуальності. Вона полягає в необхідності визначення та пояснення цілого ряду складних процесів еміграційного характеру.

Сьогодні у світі від 150 до 175 млн. осіб проживають за межами країн свого етнічного походження. Участь українців у глобальних міграційних процесах становить понад 45%. Серед 65 млн. українців світу понад 30% живуть поза межами України як закордонні українці. Вони є громадянами інших держав та інтегровані в їхній соціум. Новітні українські емігранти становлять близько 9 млн. осіб, а це 10% від загальної кількості мігрантів у світі. У зв'язку з цим постає проблема дослідження української діаспори, її значення, наслідків та еміграційної літератури як художньо-естетичного явища в літературному процесі XX – XXI століть.

Стислий огляд публікацій з теми. Проблема формування діаспори в її історичному та соціальному розумінні отримала в науці достатньо широке тлумачення. Дослідники розглядають її в історичному, економічному, політичному, психологічному, етнічному, гендерному, культурному та літературознавчому аспектах.

В останні роки феномен української діаспори досліджували такі науковці, як: С. Вдовенко, В. Губарець, В. Євтух, Т. Коломієць, Ю. Лагутов, Т. Лупул, М. Пірен, А. Попок, В. Трощинський, К. Чернова та інші.

Літературна спадщина діаспори XX ст. стала предметом пильної уваги українських літературознавців: О. Астаф'єва, Р. Гром'яка, В. Гуменюка, В. Дончика, М. Жулинського, Л. Залеської-Онишкевич, М. Зубрицької, М. Ільницького, Г. Костюка, М. Ласло-Куцюк, Н. Малютіної, А. Матющенко, Н. Мафтин, Р. Мовчан, В. Моренця, Л. Мороз, І. Набитовича, Д. Нитченка, В. Панченка, Ф. Погребенника, Р. Радишевського, Т. Салиги, Л. Скорини, А. Ткаченка, С. Хороба та ін.

Однак, попри зростання кількості публікацій, потенціал ретроспективного погляду в минуле української діаспори та еміграційної літератури ще не був предметом спеціального наукового розгляду.

Мета статті – з'ясувати ретроспективний зв'язок української діаспори та літератури українського зарубіжжя.

Виклад основного матеріалу. Українська діаспора – українська національна спільнота, що проживає поза межами українських земель. Вона послужила важливу роль у підтримці української культури, а особливо літератури.

Про українську діаспору Олесь Гончар писав, що треба віддати належне українській діаспорі, її історичним заслугам. Адже в складні суспільно-політичні часи для нашої культури та мови діаспора створювала наукові центри, видавала енциклопедії, рятувала від забуття твори наших письменників. Як зазначав Ф. Погребенник [5, с.22], еміграції всіх часів і народів супроводжувалися народженням і розвитком громадсько-політичної й літературно-естетичної думки, що відображала історичну долю народу.

Цілим рядом об'єктивних та суб'єктивних причин визначено виникнення української діаспори, яка поділяється на західну і східну. Процес її створення обумовлений в основному соціально-економічними та політичними факторами і розподіляється на чотири хвилі переселенського руху [4].

Перша хвиля за історичними доведеннями є трудовою еміграцією українців, яка тривала з кінця XVIII століття до 1914 року. Особливо багато українців виїжджало на заробітки до США, Канади, Бразилії, Румунії, Болгарії та інших країн перед Першою світовою війною.

Друга хвиля (1914–1941) умовно називається міжвоєнною, інтелектуальною. Виїжджали українці до Чехо-Словаччини, Польщі, Німеччини, Австрії, Болгарії, Франції, США та Канади.

Третя хвиля охоплює період з 1941 року і до кінця XX століття. Серед українців, які емігрували під час Другої світової війни та в післявоєнний період, була велика кількість інтелігенції та науковців. Вони сприяли розквіту українського політичного, громадського, культурного та релігійного життя у діаспорі. Після Другої світової війни на території Німеччини та Австрії перебувало багато біженців і в'язнів з різних країн. Серед них було чимало українців, особливо так званих «переміщених осіб», які з різних причин не могли повернутися на Батьківщину і знайшли притулок у спеціальних таборах. У таких таборах перебували письменники Іван Багряний, Василь Барка, Дмитро Нитченко, Улас

Самчук та інші. У 1945 році при ООН було створено агентство допомоги та реабілітації, яке займалося долею так званих «переміщених осіб». Завдяки цьому здійснено їх переселення в місця постійного проживання до США, Канади, Австралії, Бельгії, Бразилії, Великобританії, Парагваю, Нової Зеландії, Уругваю, Венесуели та інших країн.

На фоні економічної та політичної нестабільності, якими супроводжується сучасний етап становлення української держави, виникла четверта хвиля еміграції: Вона охоплює кінець ХХ – початок ХХІ століть. За своїм складом четверта хвиля еміграції – це переважно українська інтелігенція: вчителі, лікарі, інженери, актори, музиканти, співаки, науковці, висококваліфіковані спеціалісти робочих, аграрних, будівельних та технологічних професій. Сфера активності нової еміграції з України в основному направлена на фінансове забезпечення та моральну підтримку рідних в Україні. Четверта хвиля розсіяла українців по 37 країнах світу. Її ще називають фаховою з найбільшою часткою українців з вищою освітою.

Серед усіх чотирьох хвиль на особливу увагу заслуговують друга та третя хвилі еміграції, адже саме вони були дуже потужними. Ми не знайдемо у світі жодної країни, яка б поза своїм материком мала стільки визначних представників літератури, як Україна. Письменники піддядянської України в умовах тоталітарної системи не могли повністю реалізувати свої таланти та знання, адже їх знищували або фізично (Є. Плужник, Д. Фальківський, Г. Косинка, В. Підмогильний, М. Зеров, В. Стус та ін.), або морально (М. Рильський, П. Тичина, В. Сосюра, А. Малишко, М. Бажан та ін.).

Явище еміграції відбилося як в зарубіжній, так і в українській літературі. Наприклад, І. Франко репрезентував у збірці «Мій Ізмарагд» цикл «До Бразилії» (1898), В. Стефаник порушив тему заробітчанства та заокеанської еміграції в творах «Синя книжечка» (1899) та «Камінний хрест» (1899). Мотиви еміграції присутні у творчості М. Черемшини, А. Тесленка, С. Васильченка (новела «На чужину») та інших.

У свою чергу письменники-емігранти презентують зразки емігрантського життя в ліриці, прозі та драмі. Наприклад, США – Ю. Чупка, Н. Дмитрів, А. Макар (драма «Американський шляхтич»), З. Бичинський (повість «Емігранти»); Канада – Т. Федик (збірки поезій «Пісні про Старий край і Канаду», О. Івах (повість «Голос землі»), І. Кириак (роман «Сини землі»). Англійською мовою порушували тему еміграції В. Палюк «Canadian Cosaks», В. Лисенко «Men in Sheepskin Coats», а в Бразилії – П. Карманський «Емігранти».

Григорій Костюк – літописець літературно-мистецького життя української еміграції та діаспори. У листопаді 1970 року в Нью-Йорку відбувся четвертий з'їзд організації українських письменників «Слово», на якому він наголосив, що «...український літературний процес поза межами рідного краю – факт реально існуючий», «І в цьому є своя проречиста символіка: коли ми переступили вже п'ятдесяти річний шлях свого еміграційного буття і не занепали

духом, а сповнені сили й рішучості нести далі світильник української правди — наше слово, то це свідчить, що нема такої сили, щоб зупинила наш рух до вершин вселюдської, а значить — української правди. Нема такої сили, щоб викреслила нас «із рубрики»» [3, с.38].

Для більш глибокого розуміння значення позаматерикової і материкової літературної спадщини української літератури скористаймося періодизацією Григорія Костюка, запропонованою у праці «З літопису літературного життя в діаспорі» (1971). Український вчений-літературознавець і критик поділив українську еміграційну літературу на чотири періоди.

Перший період охоплює 1921 – 1940 роки. Центрами письменницької еміграції були Львів, Прага, Париж, Варшава. Високо естетичні художні твори письменників української діаспори друкувалися у Відні «Нова доба» (1920 – 1921) та «Воля» (1920 – 1923); у Каліші (Польща) (1922 – 1923); у Празі «Нова Україна» (1922 – 1928); у Львові «Літературно-Науковий Вісник» (1922 – 1932) та «Вісник» (1933 – 1939); у Парижі «Тризуб» (1926 – 1939); у Варшаві «Ми» (1933 – 1939).

Літературне життя другого періоду еміграційної літератури умовно окреслює 1941 – 1945 роки.

У цей період на території окупованої фашистами України виникають літературні друковані органи:

Київ «Літаври» (1941); Харків, Київ та Єлисаветград (тепер Кіровоград) «Український засів» (1942 – 1943); Львів «Наші дні» (1941 – 1944). Окрім цього, література письменників-емігрантів представлена в тижневиках і щоденниках Кракова «Краківські вісті», Києва «Українське слово», Рівного «Волинь» (гол. ред. Улас Самчук), Харкова «Нова Україна», Львова «Львівські вісті». Існувало також літературне життя і в таких еміграційних центрах: «Пробоем» (Прага), «Український вісник» та «Голос» (Берлін).

Третій період – це створення Мистецького українського руху (1945 – 1954), першого повоєнного літературного об'єднання письменників в еміграції. Григорій Костюк третій період називає європейською добою еміграції та добою Ді-Пі таборів, адже в той час розпочали своє існування літературні центри в Німеччині, Франції та Австрії: Мюнхен, Авсбург, Штутгарт, Новий Ульм, Париж, Зальцбург, Інсбрук. Яскравим свідченням друкованої продукції емігрантів є: збірники літературно-мистецької проблематики «МУР» та альманахи «МУР»; місячник літератури, мистецтва, критики «Арка» (1947); збірник красного письменства, критики і перекладів «Хорс»; літературний журнал «Заграва»; журнал літератури, мистецтва та критики «Звено».

Четвертий період еміграційної літератури розпочинається від 1954 року і до 1997 року. Було створено організацію Об'єднання українських письменників «Слово», керівниками якої були літературознавці Г. Костюк, Ю. Лаврінченко, Ю. Шевельов, І. Качуровський. До 1975 року «Слово» очолював Г. Костюк.

У 50-ті роки центр українського еміграційного літературознавства перемістився до Америки, куди

перебралася значна частина МУРівців, де виникли наукові та літературні осередки. До 1956 року в Гарварді (США) працює Д. Чижевський. Саме цього року в Нью-Йорку виходить його фундаментальна праця «Історія української літератури».

Український та американський літературознавець Григорій Грабович стверджує, що «...українська еміграційна література...розпочинається лише після Другої світової війни...в 1945-1950 р.» [1, с.389]. Вчений-енциклопедист Федір Погребенник довів, що саме дві хвилі увійшли в історію літератури: повоєнна та повоенна [5, с. 24]. Професор Роман Гром'як підкреслював, що «з розширенням політичної еміграції (особливо після першої і другої світових воєн) український літературний процес роздвоївся, став двоколіїним, а фактор еміграції став однією з найвагоміших причин гетерогенності української літератури. Не була наша література тут винятком, бо цей процес потужно відбився і в літературах інших народів, зокрема сусідів українців (російській, польській, литовській, білоруській, словацькій тощо)» [7, с.93].

Література українського зарубіжжя або еміграційна література – це літературна творчість письменників, які виїхали з політичних, економічних, релігійних причин на чужину для постійного чи тривалого проживання. Об'єктом дослідження є результати літературної творчості емігрантів. Найпоказовішим зразком таких праць є дослідження українського поета, перекладача, професора Альбертського університету Яра Славутича «Українська література в Канаді» (Едмонтон, 1992), де зібрано інформацію про літературів-емігрантів. Автор зауважив, що «услід за хліборобами їхали на Захід українські письменники та інші літератори, священники та громадські представники. Спільними зусиллями вони будували церкви, народні доми, читальні, засновували часописи, друкували книжки. Так виникло українське письменство на американському континенті» [6, с.5].

Українські канадці – це вагома частка канадського суспільства. Створення української громади супроводила значна культурно-просвітницька робота емігрантів, які прагнули зберегти українську історію, культуру, мову та літературу. Останнім часом в українському літературному дискурсі посилюється увага до проблем та здобутків сучасної української діаспорної літератури як минулого, так і сьогодення. Належним чином висвітлюється літературний процес еміграції як найцікавіший період в українській літературній канадіані. На сьогодні ґрунтовним дослідженням в Україні, на нашу думку, є науково-дослідницька праця про діаспорну літературу Наукового товариства імені Шевченка в Канаді, зокрема західноканадські збірники №5 (2008р.), №6 (2012р.), №7 (2014р.) за редакцією В. Полковського та М. Сороки [2].

Особливий інтерес становить наукова розвідка доктора філософії, директора Центру канадознавства Національного університету «Острозька академія» Валерія Полковського про українську діаспорну довоєнну літературу в Канаді. Автор акцентує нашу увагу на романтичній ліриці Івана Данильчука (збірка «Світає день», Вінніпег, 1929); на філософській

тематиці Онуфрія Івахи (вірш «Марш на Варшаву», 1930); на патріотичних акцентах поезії Василя Тулевітра (вірш «Моя любов», 1935); на історіософській поемі «Дух нації» (1940) Тимоша Павличенка; на соціальній тематиці Мирослава Ічнянського (вірш «Анюта», 1925); на патріотизмі та любові до України Микити Мандрика (збірка «Мій сад», 1941) та ін. Дослідник розглядає українську поезію в стилі «одержимості українськістю».

Відзначаючи досягнення письменників-емігрантів, дослідник В. Полковський називає діаспорну канадську прозу та драматургію. Наприклад, в історичній повісті «За волю України (Віра Бабенко) (Вінніпег, 1939) Олександр Луговий зображує як народжується українська держава, а в драмі «Дванадцять» Мирослава Ірчана (Вінніпег, 1923) показано боротьбу червоних повстанців з поляками. «...проза, на думку В. Полковського, – це тяжіння до епосу, яке особливо помітне в тридцятих роках, коли твориться своєрідний жанр архетипної іміграційної повісті» [2, с. 462].

«Драматургія в еміграції, – на думку Костюка, – найупосліджений жанр. У нас було донедавна тільки три письменника, що ~~вперто~~ і послідовно пробували творити драму. Це покійна Людмила Коваленко («Домаха», «Людина помирає в першому акті»), а з живих і творчо діючих – Ігор Костецький (збірка «Театр перед твоїм порогом») та Богдан Бойчук (дві драми: «Голод», «Приречені» [3, с.65].

Серед видатних канадців українського походження окреме місце займає Валеріан Ревуцький – видатний український театрознавець, публіцист та талановитий педагог. Поряд з цим мала місце надзвичайно плідна наукова діяльність, зокрема, монографічні праці вченого: «П'ять великих акторів української сцени» (1955), «Нескорені березильці: Йосип Гірняк і Олімпія Добровольська» (1985), «В орбіті світового театру» (1995), «Віра Левицька: життя і сцена» (1998), «По обрїю життя: спогади» (1998), «Заграва: кілька слів про театр» (2000). У статті «Семен Ковбель як драматург і діяч театру» Валеріан Ревуцький занотовує: «Вражає різноманітність їх за жанрами – класичні драми етнографічно-побутового театру, трагедії з історії та сучасності, алегорії, скетчі-драми, навіть радіограми» [2, с. 462].

Відомим українським перекладачем та поетом сьогодні в Канаді є Леонід Коровник. Він видав дві збірки поезій: перша «Струмені в пустелі: поезії» (1991 – 2002) вийшла друком у видавництві «Дорога правди» (Канада), а друга «Росинки живої води» (2012) – в Луцьку. Лірика Леоніда Коровника – це філософсько-релігійний роздум про чистоту душі, штрихи думок про сенс людського життя, про красу природи, про голодомор українців, про безмежну любов до України, про важливе значення рідної української мови для збереження української ідентичності тощо. Кожна поезія митця наповнюється потужним духовним струменем ліричності, надзвичайної легкості та філософічності життя.

Висновки. В геополітичному аспекті українську діаспору можна розглядати як своєрідну форму соціуму. Проживаючи за кордоном, мільйони наших земляків та їх нащадки в багатьох країнах світу

зберегли в своєму середовищі національну культуру, мову, звичаї, українську самобутність і створили власну художньо-вартісну літературу. Українська діаспора як історичне, соціальне, політичне та культурологічне явище характеризується не односторонньо. Вона існувала та існує в тісному взаємозв'язку з культурою, мовою та літературою. Діаспорна література стала одним із найактивніших виявів духовного життя української спільноти, джерелом її згуртування та збереження своєї

окремішності за обставин чужоземного оточення, фактором осмислення еміграційного дискурсу. Як ми бачимо, проблема взаємоперехрещення літератури й еміграції є дуже цікавою. З огляду підвищеного інтересу до української діаспори та літературної спадщини українського зарубіжжя у глобалізованому світі, глибоке дослідження відкриває перспективу системного бачення цього феномену в його художньому осмисленні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Грабович Г. До історії української літератури: дослідження, есе, полеміка / Г. Грабович. – Київ: Основи – 1997. – 604 с.
2. Західноканадський збірник / за ред. В. Полковського, М. Сороки. – Едмонтон – Острог: Видавництво національного університету «Острозька академія», 2014. – Том XLIV. – Частина п'ята. – 585 с.
3. Костюк Григорій. З літопису літературного життя в діаспорі (I). До 15-річчя діяльності об'єднання українських письменників «Слово»: 1954-1969 // Сучасність. – 1971. – № 9. – С.37-63.
4. Мала енциклопедія етнодержавознавства / НАН України. Інститут держави і права ім. В.М. Корецького. – Київ: Довіра: Генеза, 1996. – 942 с.
5. Погребенник Ф. Еміграція і література / Ф. Погребенник // Слово і час. – 1991. – № 10. – С.22-28.
6. Славутич Яр. Українська література в Канаді. Вибрані дослідження, статті й есеї / Яр Славутич. – Едмонтон: Славутич, 1992. – 336 с.
7. Українська еміграція в історії та літературі: матеріали Міжнародн. наук. конф. (18-20 вересня 1996 р.) / упор. та наук. ред. Р. Гром'як, Б. Лановик. – Тернопіль, Тернопільський приладобудівний інститут ім. Івана Пулюя, 1996. – 180 с.

REFERENCES

1. Toward a History of Ukrainian Literature : articles, essays, polemics / George G. Grabowicz. - 1997. – 608 p.
2. West Canadian collection / za red. V. Polkovskogo, M. Soroky. – Edmonton – Ostroh: Vydavnytstvo nacionalnogo universytetu “Ostrozka Akademia”, 2014. – Tom XLIV. – Chastyna piata. – 585 p.
3. Kostyuk Grygoriy. From the chronicle of the literary life in diaspora (I). To the 15th anniversary of the functioning of Ukrainian writer's uniting “Word”: 1954-1969 // Suchasnist'. – 1971 - № 9. – P. 37-63.
4. The small encyclopedia of ethnic and state studies / Ukrainian National Academy of Science. The Institute of State and Right of Ukraine named after V. M. Koretskyi. – Kyiv: Dovira: Geneza, 1996. – 942 p.
5. Pogrebennyk F. Emigration and literature / F. Pogrebennyk // Slovo i chas. – 1991. - № 10. – P. 22-28.
6. Slavutych Yar. Ukrainian literature in Canada. The chosen investigations, articles and essays / Yar Slavutych. – Edmonton: Slavuta, 1992. – 336 p.
7. Ukrainian emigration in history and in literature: the materials of the international scientific conference (18-20 September 1996) / upor. ta red. R. Gromiak, B. Lanovyk. – Ternopil, Ternopil technological institute named after Ivan Poluyi, 1996. – 180 p.

Retrospective in the past: Ukrainian diaspora and literature in emigration

Iryna Kominiarska

Abstract. The article is about the peculiarities of the creation of Ukrainian diaspora and the centres of the emigrant literary studies. The author characterized four waves of emigration, their chronological borders. It was analyzed four periods of Ukrainian literature in emigration. The separate attention is paid to Ukrainian literature in Canada.

Keywords: retrospective, Ukrainian diaspora, literature in emigration, four waves of emigration, Canada.

Ретроспектива в прошлое: украинская диаспора и эмиграционная литература

Ирина Коминьярска

Аннотация. Статья посвящена формированию украинской диаспоры и центров украинского литературоведения. Автор характеризует четыре волны украинской эмиграции, ее хронологические рамки. Проанализированы четыре периода украинской эмиграционной литературы. Отдельное внимание уделено украинской литературе в Канаде.

Ключевые слова: ретроспектива, украинская диаспора, эмиграционная литература, четыре волны эмиграции, Канада.